

PARALINGVISTIK VOSITALARNING TASNIFI

Nizomova Zarifa Kamoliddin qizi

Namangan davlat universiteti filologiya fakulteti

II kurs magistranti

Annotasiya. Maqolada paralingvistik vositalarning tasnifi haqida qisqacha ma'lumot berilgan hamda ularning o'rganilish darajasi va ahamiyati ochib berilgan. Murojaatning noverbal shakllar bilan ifodalanishi ham keng tahlil qilingan. Shuningdek, lingvistik va nolingvistik aloqalar, ular o'rtasidagi o'zaro ta'sir va qarama-qarshiliklar, ma'lum tasvirni yaratish imkoniyatlari muhokama qilinadi. Noverbal muloqotning milliy-madaniy xususiyatlari masalasi ham yoritilgan.

Kalit so'zlar: Noverbal muloqot, noverbal vositalar, lingvistik va nolingvistik aloqa, jestlar, imo-ishoralar, mimikalar.

Abstact. The article provides a brief overview of the classification of paralinguistics tools and reveals the level and significance of their study. Linguistic and nonlinguistic relations, interactions and contradictions between them, possibilities of creating a image are also discussed. The national-cultural issue of nonverbal communication is also covered.

Key words: Nonverbal communication, nonverbal means, linguistic or nonlinguistic communication, gestures, facial expressions.

Аннотация. В статье дается краткий обзор классификации паралингвистических средств и раскрывается уровень и значимость их изучения. Также обсуждаются языковые и неязыковые отношения, взаимодействия и противоречия между ними, возможности создания определенного образа. Также освещается вопрос о национально-культурных особенностях невербальной коммуникации.

Ключевые слова: Невербальная коммуникация, невербальные средства, языковая и неязыковая коммуникация, жесты, жесты, мимика.

Hozirgi vaqtda tilshunoslarning e'tibori asosan biologik kelib chiqishi bo'lgan, ammo muloqotda funksional ravishda qo'llaniladigan paralingvistik vositalarni o'rganishga qaratilgan.

Og'zaki muloqotdagi bo'shliqlarni to'ldirish uchun zarur bo'lgan so'zlashuvchi subyektning jismoniy holatining funksional jihatdan oqlangan ko'rinishlarini o'z ichiga olishi kerak, ya'ni bu nutq faoliyatining funksional komponenti bo'lib, har bir aniq nutq aloqasi uchun tegishli.

Ushbu bo‘limda biz paralingvistik vositalarni tasniflashning turli xil yondashuvlarini ko‘rib chiqamiz.

Tasniflash E.M. Vereshchagin paralingvistik vositalarning informatsion funksiyasi bilan bog‘liq. Shuningdek, bu tasnif paralingvistik vositalar avlodining psixologik xususiyatlari bilan bog‘liq.

Muallif paralingvistik vositalarning quyidagi turlarini ajratadi:

1. Hamroh nutq, lekin kommunikativ yukga ega emas;
2. Nutqni almashtirish va ma’lumotni tashish¹.

I.N.Gorelov, jismoniy tabiatiga ko‘ra, muloqotning og‘zaki bo‘lmagan tarkibiy qismlarini quyidagicha tasniflash mumkin, deb hisoblaydi:

1. Fonatsiya;
2. Mimika, imo-ishora va pantomimik;
3. Aralashgan².

P.Ekman va V.Frizenlar tasnifiga ko‘ra, noverbal vositalar quyidagi turlarga bo‘linadi:

1. timsollar - tushunchalarni (ma'nolarni) yetkazishga qodir bo'lgan imo-ishoralar va shu tariqa vazifasida so'zga ekvivalent;
2. tasvirchilar - og'zaki ifodalangan narsalarni to'ldiradigan harakatlar;
3. regulyatorlar - og'zaki ifodalangan narsalarni nazorat qilish, tartibga solishga yordam beradigan harakatlar;
4. affektivlar - so'zlovchining holatini ifodalovchi noverbal vositalar;
5. adapterlar - o'z-o'zini parvarish qilishga qaratilgan harakatlar³.

Ammo paralingvistik vositalarning eng to‘liq va qo‘llaniladigan tasnifi G.V.Kolshanskiyning tasnifidir. U paralingvistik vositalarning quyidagi turlarini ajratadi:

1. Fonatsiya – bu tovush yo‘llarining artikulyar harakatlari bilan o‘zgartiriladigan tovush hosil qilish uchun halqumdan foydalanish;
2. Kinesika – bu imo-ishoralar, mimika va pantomimikadan iborat bo‘lgan muloqot vositalari tizimi;
3. Grafika – bu vositalar diqqatni jalb qilish, ma’lumotga hissiy rang berish va matnning pastki matn mavjud bo‘lgan qismini ajratib ko‘rsatish uchun ishlatiladi⁴.

¹ Верещагин Е.М. О своеобразии отражения мимики и жестов вербальными средствами. Вопросы языкознания [Текст] / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М.: Наука № 1, 1981. – С. 36 – 47

² Горелов В. И. Стилистика китайского языка [Текст] / В. И. Горелов. -М.: Изд-во военного института, 1974 - 132 с.

³ Экман, П. Узнай лжеца по выражению лица. – СПб.: Питер, 2010.-С.39

⁴ Колшанский Г.В. Паралингвистика [Текст] / Г. В. Колшанский. – М.:Наука, 1974.- 494 с.

Bizning o‘zbek tilimizda ham paralingvistik vositalar tasnifiga ham qisqacha to‘xtalib o‘tilgan, tilshunoslarimiz tomonidan.

O‘zbek tilida dunyodagi barcha tillar kabi fikr faqat lingvistik yo‘l bilangina emas, balki lingvistik bo‘lmagan, ya’ni noverbal vositalar – imo-ishoralar hamda implitsit (bo‘laklarga ajralmas) tovushlar yordamida ham ifodalanadi. Mazkur vositalar axborot berish uchun ishtirok etishi nuqtayi nazaridan tilshunoslik bilan chambarchas bog‘liqdir. Nutqiy jarayonda bosh, qo‘l, yelka, yuz, ko‘z harakatlari muhim ahamiyat kasb etadi, nutq so‘zlovchining verbal nutqiga munosabat ifodalab, o‘sha nutqiy vaziyatga baho ifodalovchi vosita bo‘lib xizmat qiladi. Bu harakatlar erkaklar va ayollarda turlicha ko‘rinishlarda namoyon bo‘lib, shaxslarda subyektiv bahoning ifodalanishida muhim rol o‘ynaydi⁵.

Shu tufayli tilga yondosh bo‘lgan bu xil vositalar tilshunoslar diqqatini o‘ziga jalb etmoqda. Bu xususda O.S.Axmanova yozadi: “Ekstralingvistik va intralingvistik omillarning munosabati haqidagi masala doimo va asosli ravishda tilshunoslikning eng asosiy masalalaridan hisoblanib keldi”.⁶

Til informatsiyasining ikki tomoni – ichki va tashqi tomoni mavjud bo‘lib, ichki tomoni til strukturasi o‘ld bo‘lsa, tashqi tomoni nutq vaziyatiga tegishlidir⁷.

“D.J.Lotsning ma’lumotiga qaraganda, – deydi O.S.Axmanova, – sof lingvistik yoki “mikrolingvistik” elementlar berilayotgan nutqiy axborotdagi barcha informatsiyaning juda oz qismini tashkil etadi. Informatsiyaning boshqa tomonlari esa so‘zlovchining ovozi farqlashga imkon beradigan ovoz taktining xususiyati, uning fizik holati, barcha situatsiyaga munosabati, emotsional holati, sotsial aloqadorligi haqidagi ma’lumotlar bilan to‘ldirilish hisobiga bo‘ladi”⁸. Masalan, o‘zbek tilida **Ahmad** nutq birligi sifatida an’anaviy lingvistik tahlil bo‘yicha besh fonema, ikki bo‘g‘in, bir morfema va bir so‘zdan iborat. Semantik jihatdan shaxsni ifodalaydi. Ammo bu til birligi jonli nutqda turli supersegment vositalar bilan birga ishlatilib, qo‘shimcha yana bir ma’nolarni bildiradi. Jumladan, turli intonemalar yordamida: 1) javob; 2) savol; 3) undalma; 4) chaqiriq; 5) chaqiriqning ikkinchi varianti; 6) quvnoq hayratlanish; 7) norozi ohangda hayron bo‘lish; 8) ogohlantirish; 9) qahr; 10) ta’na; 11) jirkanish; 12) yumshoq so‘rash; 13) yalinish; 14) g‘urur; 15) qo‘rqinch va boshqalar. Kinemalar qo‘shilganda, xususan, kalla yoki labning o‘ng tomonga bir silkinishi yordamida 16) “ketdik” kabi ma’nolar ifodalanadi⁹. Shuningdek professor

⁵ Ahmedov B.R. Salbiy baho ifodalovchi ayrim paralingvistik vositalarning gender xususiyatlari. “Nutq madaniyati va o‘zbek tilshunosligining dolzarb masalalari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. Andijon-2021. 244-bet.

⁶ Axmanova O.S., Panfilov V.3. Экстралингвистические и внутрилингвистические факторы в функционировании и развитии языка// ВЯ.1963.№1.-С.45.

⁷ Нурмонов.А. Танланган асарлар III жилдлик .I жилд . Т.2012.- С.214.

⁸ Axmanova O.S., Panfilov V.3. Экстралингвистические и внутрилингвистические факторы в функционировании и развитии языка// ВЯ.1963.№1.-С.46.

⁹ Нурмонов.А. Танланган асарлар III жилдлик .I жилд . Т.2012.- С.214

V.A.Artemov rus tilidagi “осторожно” so‘z-gapini tajriba qilib, turli xil intonatsiya bilan aytish orqali 22 xil mazmun ifoda etish mumkinligini ko‘rsatdi.

Ko‘rinib turibdiki, inson nutqi nihoyatda murakkab, ko‘p qirrali hodisa bo‘lib, uning juda ko‘p tomonlarini yozuvda berish imkoniyati bo‘lmaydi¹⁰. Natijada an’anaviy lingvistik tahlildan chetda qoladi. Til informatsiyasining to‘la manzarasini namoyon qilish uchun esa nutqning barcha tomonlarini kompleks ravishda tekshirish zarurligi seziladi. Shuning uchun Dikson haqli ravishda yozadi: “Faqat barcha vaziyat kompleks nutq fragmentining to‘liq va haqiqiy ma’nosini ko‘rsatadi”¹¹.

Nutq bilan birga ishlatiluvchi omillarni lingvistik tadqiqot doirasiga kiritish zarurligi “pragalingvistik to‘garagining tezislari” da aniq o‘z ifodasini topgan. Tilga funksional tomondan yondashish konsepsiyasi tabiiy ravishda “til aloqasi vositalari” tushunchasini kengaytirishni talab etdi. Tezida so‘zlovchining og‘zaki nutqi bilan birgalikda qo‘llanib, tinglovchi bilan bevosita aloqa qilishda nutq mazmunini to‘ldiradigan imo-ishoralarni, lingvistik regional ittifoqlarning muammolari uchun ahamiyatga ega bo‘lgan imo-ishoralarni tizimli o‘rganish lozimligi aytiladi. Ana shunday amaliy talab bilan nutqning mazkur yordamchi vositalarni o‘rganuvchi maxsus fan sohasi maydonga keldi. Hozirgi kunda bu fan sohasi “paralingvistika” nomi bilan tilshunoslikda qat’iy o‘rin oldi¹² va ular o‘zbek paralingvistik vositalarida ham tasniflab o‘rganilmoqda, ammo bu xususida o‘zbek adabiyotida ma’lumotlar yetarli darajada emas.

XULOSALAR

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, paralingvistik vositalar fikr ifodalashda eng sodda, eng tejamli vositalardan hisoblanadi, shuningdek, ekspressivlikni ta’minlashga ham yordam beradi. O‘zbek tilshunosligida nutqning noverbal vositalar bilan ifodalanishi birmuncha mukammal ishlangan, biroq virtual muloqotdagi noverbal vositalarning lisoniy va madaniy jihatlari hali tadqiq etilmagan.

Paralingvistik vositalar ma’lum bir xabar tashishda lingvistik vositalarga yordam beradi, ba’zi o‘rinlarda hatto lingvistik vositalar vazifasini ham bajaradi. Demak, muayyan bir tilni o‘rganyotganda faqat shu til strukturasi (leksika, fonetika, grammatikasi) o‘rganishning o‘zi yetarli emas.

Paralingvistik vositalarni o‘rganish madaniy aloqalarni yaxshi yo‘lga qo‘yishga, xalqlarning o‘zaro bir-birlarini yaxshi tushunishiga, tarjima ishlarining sifatini ko‘tarishga, kishilarning dunyo xalqlari urf-odatlarini, hayotiy tajribalarini atroflicha bilishga, inson madaniy saviyasining ko‘tarilishi, xalqlar haqidagi tasavvurlarining kengayishi, tilshunoslikning boshqa fanlar orasidagi o‘rnini, qimmatini oshirishga yordam beradi.

¹⁰ В.А.Артемов рус тилидаги “осторожно” суз-гапи 22 хил интонация билан талаффуз қилиниши мумкинлигини тажриба асосида исботлаган.

¹¹ Dixon R. What is language?-London, 1965.-P.5

¹² Нурмонов.А. Танланган асарлар III жилдлик .Жилд . Т.2012.- С.214

Adabiyotlar:

1. Искандарова Ш. Ўзбек нутқ одатининг мулоқот шакллари: Филол. фан. номз. ...дисс. – Самарканд, 1993. – Б.105.
2. Выготский Л.С., Лурия А.Р. Этюды по истории поведения. – Москва, 1993. – С.93-95.
3. Тоирова Г. Ўзбек нутқий мулоқотида системавийлик ва информативлик: Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. – Тошкент, 2017. – Б.42.
4. Нурмонов.А. Танланган асарлар III жилдлик .Iжилд . Т.2012.- С.213.
5. Юшман Н.В. Экстранормальная фонетика. 1930-х гг. [49,165 с.]
6. Нурмонов.А. Танланган асарлар III жилдлик .Iжилд . Т.2012.- С.40.
7. Қаранг: Kolshanskiy G.V. Paralingvistika.-Москва.:Nauka, 1974.-S.6.
8. Қаранг: Горелов И.Н. Невербальные компоненты коммуникацию-Москва:Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2009.-112с.
9. Қаранг: Гарькавец С.А. Тактильно-кинестетическая система человека и ее роль в межличностной коммуникации:[учебное пособие по психологии невербального общения].-Луганск:Ноулидж, 2012.-184с.
10. Верещагин Е.М. О своеобразии отражения мимики и жестов вербальными средствами. Вопросы языкознания [Текст] / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М.: Наука № 1, 1981. – С. 36 – 47
11. Горелов В. И. Стилистика китайского языка [Текст]/ В. И. Горелов. - М.: Изд-во военного института, 1974 - 132 с.
12. Экман, П. Узнай лжеца по выражению лица. – Спб.: Питер, 2010.- С.39
13. Ҳайдаров А. Коннотатив маънонинг фонетик воситаларда ифодаланиши: Филол. фан. номз. ...дисс.- Тошкент, 2009.-Б.136.
14. Тоирова Г. Ўзбек нутқий мулоқотида системавийлик ва информативлик: Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс.- Тошкент, 2017.-Б.157.15.Қахаров Қ. Ўзбек ва немис нутқий этикетларининг қиёсий тадқиқи: Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс.- Андижон, 2017.-Б.157.
15. Ahmedov B.R. Salbiy baho ifodalovchi ayrim paralingvistik vositalarning gender xususiyatlari. “Nutq madaniyati va o’zbek tilshunosligining dolzarb masalalari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. Andijon-2021. 243-247-betlar.
- 16.Исмоилов Х.Т. Суд лингвистикасининг социолингвистик ва психолингвистик аспекти (Жиноят ишлари бўйича суд мажлиси мисолида): Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс.- Андижон, 2021.-Б.142.